

DOĞU VE GÜNEY DOĞU ANADOLU'DA BAZI YERLERİN OSMANLI İMPARATORLUĞUNA KATILMASI

Prof. Dr. Ahmet UĞUR

XVI. Yüzyılın başında, Ortadoğuda, birbirine rakib üç büyük devlet vardı.

- a) Osmanlı İmparatorluğu
- b) Mısır ve Suriye'de Memlûklular
- c) Doğuda daha yeni çıkmış bir Hanedan olan, Safaviler.

Şeyh Cüneyd' (1447-1460) in torunu ve Şeyh Haydar' (1460-1488) in oğlu olan Şah İsmail tahta geçtikten sonra (902/1490) ceddinin Mezhebi olan (1) «Mezheb-i bî-asl-ı Şîayı şâyi itmek için» kılıca sarıldı ve kuvvete baş vurdu. İran, Irak ve Anadolu'ya saldırdı. Horasan'ı harab etti. Horasanlı Emin adlı bir şair Yavuz'a yazdığı bir şiirinde ondan imdad ister ve Şah İsmail'in yaptıklarını Farsça ve Çağatay türkçesiyle şöyle anlatır :

Ey saâded serîrinün şâhı
Vey celâdet sipihrinün mahı

.....
Din tarîkini küfr yıkdı tamam
Küfr din mesnedini tutdı makâm
Hanedanlar barusı buldu harab
Kalmadı şer' içinde ây ile tâb
Bağrımı küfredi kebab itdi
Din-ü İslâmı harâb itdi.
Sendin ümîd vardır alem
Alem içindeki benîadem
İntizarun çeker Horasanlık
Kıl Horasanda dahi sultanlık

1. Kemal Paşa Zade Defter IX (A. Uğur Tah.) s.

Maveraünnehr içre şâh-u gedâ
Kıladururlar sana müdâm duâ (2)

Alauddevle'y yakalamak için Maraş ve Elbistanı yıkdı, yakdı. Bağdad da katliâm yaptı. Ehl-i Sünnet Mezhebinin ileri gelen imamlarından ve emirlerinden pekçoğunu kabrinden çıkarıp kemiklerini yakdırdı. Kemal Paşa-zade, bu konuda, bize çok şey anlatır. Biz sadece bir yerini alacağız.

«Şâh İsmanî Mevlâna Sa'deddiin Taftâzânî evladından dâru'l-mülk-i Herât Şeyhu'l-İslâmını, ki ol zamanda muktedî-yı enâm idi, altmış talebesiyle ve merhum Şeyh Şehâbeddin evladını tevâbil'ıyla dendüye mütâba'at inmedükleri ecden (*) katlettirdi. Kebbetül - İslâm olan muazzam şehirleri envâr-ı şeriatden boşaldub, zalâm-ı zulum-ü-bid'at ve zulmet-i zındıka-u-dalaletle toldurub, meşâhid-i ahyâr ve ma'abid-i eb-râr olan medâris-ü-mesâcidi harâb itdürdi. İmâm-ı hümam Ebî Hanife-i Küfinün ve şeyhu's-şüyüh Seyyid Abdulkâdir el-Geylânî'nün ve Şeyh Ebî İshak-ı Kâzerûninün ve Şeyh Muhammed Sâbûnî-yi Hemedânî'nün ve Kitabu'l-Envâr sâhibi Mevlâna Yûsuf-î Erdebîlî'nün ve bunların emsâli nice sâhib - Kemâlün müteyemmen meskenlerin ve müteberrek mezarların yıkdurub, yakdurub tûde-i türâb itdürdi (3).

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da dehşet saçmıştı. Bölgenin Beylerinden pekçoğunun saltanatına son vererek, bir kısmını'da zindanlara atmışdı. Bunların arasında Hısn Keyfa kalesinin beyi olan, kendi eniştesi Halil Bey'de vardı.

Kemal Paşa-zade diyorki; «Ma-hâsıl-ı kelâm ol bed-fercâmun ehl-i-İslâm'a iddügi zulm-ü-taaddiyi sukkân-ı Beyt-i Mukaddese Buhtu'n-Nasr-ı Gaddâr ve esbât-ı Benî İsrâile Firaun-ı bed-kirdâr itmemişdi ol bed-fercam, ehl-i İslâma beliyye-i âmme vetâmme-i kübrâ idi. Ol sebep'den Selîm, Gêbr-ü-tersâye koyub, ol-bed-rayı arapı gitti. Ol ejdehâ-yı ateş-feşânı yutmağa bir âsâ ve ol Firavnı nehr-i kahra ğark itmege bir Musa bulunur.

Haberdâr ululardan naklolunur
Her firavna bir Musâ bulunur (4).

2. İdris-i Bitlisi (Ebu'l-Fazıl) Selim-name v. 676-686, Celal-Zade, Selim-name v. 366-389, Münşeat-ı Selatîn II, s. 368.

3. Kemal Paşa-Zade Defter IX (A. Uğur Tah.) s. 85-86.

4. a.g.e., s. 85-93.

İşte bunu tedibetmek ve politikasını altüst etmek için Yavuz Sultan Selim 1512 de Osmanlı tahtına oturduktan sonra, iç işlerini düzene koyub İrana sefere hazırlandı. Şah İsmail sempatisi olan bazı devlet adamları «Kanunlarımız ve kurallarımız ne der görelim» diye işi savsaklama yoluna vurmaya çalışdılar. Yavuz onlara sert ve kısaca şöyle dedi :

Kim bu kânûn-u-kavâid-ü-sübül
Gökden inmiş Hakk Kelâmı hod degül
Ne Rasûlün Sünnetidir bi-hilâf
Ne bu güft-ü-güde vardır ihtilaf
Kendi devrinde ne ihtâs itse Şâh
Ol anun kânûnıdır bi-ıştibâh
Devranundur emranun anun kânun anun
Bahranundur herr anun hamûun anun (5).

Bu düşünceyle devrin şeyhulislâmı Kemal Paşa-Zadeden «Safavîlerle harbin caiz o'duğuna» fetvayıda aldıktan sonra 1514 de İran Seferine (Çaldıran) çıkar. Çaldıran'da ona bir ders verdi. Başkenti Tebrizi aldı, dönüşde Bayburd ve Kığ kaleleri fethedildi. O kış Amasya'da kaldı. Ertesi yıl baharda, Kemah, Diyarbakır, Bitlis ve Mardin'in fethi için çalışıldı. Bu bölge beylerinden sünnî olanlar Osmanlı İmparatorluğuna katılmak istiyorlardı, fakat Selid'in gidişinden sonra Şah İsmail ve adamlarının yapacağı zulüm ve işkenceden korkuyorlardı. Mesela o yöre Beylerinden olan Hacı Rüstem bu korku ile Şaha sığınmış ve Çaldıran'da Osmanlılara karşı savaşmıştı. Selim, Çaldıran Savaşından sonra Tebriz'e giderken Kuşçu-çayırı denen yerde konulmuşdu. Hacı Rüstem'in bir adamı gelib onun adına af diledi. Sultan Selim onu çağırıp şöyle dedi.

— Dün Kızılbaşla ehl-i İslâma kılıç çaldın. Bu gün geldin can korkusundan af dilersin. Neden Osmanlıya değil de Kızılbaşa sığındın? Hacı Rüstem şu cevabı virdi.

— Ben İslâm yolundayım. Fakat mudara için onu destekledim. Yavuz devamla.

— Kemah kalesini Dulkadiroğlu Ali Beyden aldın Şaha tekke yaptın. Sen bilirdin ki o kale önceden bizimdi. Sonra Yavuz kapucu başına emir vererek onu, oğlunu ve 150 kişisini, kendi halkını bırakıp, Şahla bir olduğu için öldürttü (6).

5. Şükr-i Bitlisi, Selim-name, v. 656.

6. a.g.e., v. 956-1209, fakat Celal-Zade Selim-name, v. 163-b de Hacı Rüstem'in Şah İsmail tarafından katledildiğini yazmaktadır.

İşte bu durum karşısında Yavuz çok güzel bir politika izledi. Buraları aldıktan sonra buranın topraklarını Rüstem Beyin oğlu Hüseyin Beye verdi.

Bayburd, Kemah, Diyarbakır ve diğer kalelerin alınmasında yararlıklar gösteren Bıyıklı Mehmed Paşaya buraların beyliğini verdi. Oralara gerekli asker ve teçhizatta kondu. Çünkü tarihçilerin ifadelerine göre buralar «Mahall-i ihtimam ve Serhadd-i me-mâlik-i İslâm» idiler (7).

Yine Yavuzun takib ettiği politiklardan biri de, bu bölgenin yetiştirdiği değerli evladlarını bir gönüllü elçi olarak burada istihdam etmesidir.

Burada Bitlisimizin yetiştirdiği iki değerli insandan bahsetmeden geçemeyeceğim.

a) Bunlardan birisi meşhur âlim, tarihçi komutan ve diplomat İdris-i Bitlisi'dir. Şahın ve ecdadının zulmünden kaçarak Osmanlı saraylarına sığınmış ve bu devlete ve millete unutulmaz hizmetler vermiştir. Celal-Zade onun hakkında şöyle der :

Zaman-ı Bayezid Hânide atabe-i ulyâya Doğu diyarından gelmiş bir fâzıl ve a'lem-i nâs-ki, dakâyık-dân ve hayâyık-şinâs tab-ı güzîn ile allâme-i asr-u zamân ve fikr-i metîn-ü-nâzenîn ile feridü'd-dehr ve nâdire-i devrân, zât- hamîdetü's-sıfatları şerâyil-i a'mâl-ı sâlihât ile aziz-ü-nefis, ümde-i erbâb-ı irfân, zübde-i ashâb-ı takdîs, ism-i sa'âdet-resmleri Mevlânâ İDRİS idi. Fazl-u kemâl ile netîce-i âhirü'z-zamân, ârâ-i sâyibe ve efkâr-ı Sâkibe ile hulâsa-i devrân, ezmine-i sâbıkada bî-nihâye fazıllar, ve devr-i kadîmde Lâ-yuad ve Lâ-yuhsâ zûfünûn kâmiller... (8).

b) İkincisi meşhur tarihçi, şair ve âlim Şükri-i Bitlisidir.

Bunun İdrisi gibi bu konuda çalışmaları yok ama tarihiyle sanki onu yapmış gibidir. Eseri olan Selimnâme'de kendinden bahsederken, çok şeyler söylüyor.

Şâirem Üşte ortalıkda sözüm

Altı dilde gazel verdim ben özüm

«Türkçe, Farsca, Arabca, Kürtce, Ermenice, Hindce»

7. Kemal Paşa-Zade, a.g.e., s. 125.

8. Celal-Zade, v. 129 a-6.

Yüzme, kuşculuk, balık tutma ve tanbur çalmayı da bildiğini söyler. O, herkesle dosttur.

Türkilen Türk-ü - Kürdilen kürdem
Evde koyun-u-yabanda kurdam
der (9).

Yavuz böyle yapar iken Şah İsmail de boş durmuyordu. Çaldırındaki yenilgiden sonra bile bu bölgeleri elinde tutarak Şii-sünni gibi mezheb kavgasını körüklemek istemişti. Kumandanlarından Ustacluoğlu Muhammed Hanın kardeşi Karahanı kuvvetlerine baş yapıp gönderdi. Urfa hakimi Durmuş Hanın kuvvetleriyle birleşerek bölgede kanlı çarpışmalar olmuştur. Fakat neticede Osmanlı galib geldi. Böylece, Bayburd, Kığı, Kemah, Diyarbakır, (Eylül 1515), Bitlis, Mardin ve diğerleri Osmanlı topraklarına katılmıştır. Şimdi bunları tek tek ele alalım :

Bayburd ve Kığı Kaleleri :

Bilindiği gib Selim, İran seferine giderken Fatihle Uzun Hasanın çarpıştığı yer olan Eski Tepeye konduklarında Yanya Beyi Polak Mustafa Bey, Trabzon Beyi Mustafa beyi Kığı ve Bayburdun fethine göndermişti. Çünkü Yavuzun İstanbul'dan gemilerle Trabzona gönderdiği erzak ve malzeme karayolundan Erzincan ve Bayburda gelecekti. Kuşatma devam ediyordu. Şükri bu konuda özetle şöyle der : Selim Çaldıran dönüşü Erzurumdan Tekire kondu. Orada Bayburdu kuşadan askerlerden ikis geldi ve Selime çok çalıştıklarını, kalayı topla ve mancınkla dövdükleri halde halkının teslim olmadığını söylemesi üzerine Yavuz derhal birinin başını kesdi, birini de, kendi deyimiyle geri gönderdi.

Birin anun saldı Bayburda revân
Hışmîle ol server-i sâhib-kırân
Ki ol hisâr üzre olan begler tamâm
Varmadın ben yürüyüş itsünler hemân
Söyle kim varam hisar alınmadın
Kûs-u-zurna fethiçin çalınmadın
Cümlesinin boynunu ursam gerek
Başlarını gövdeden irsem gerek.

Asker gelib durumu Bayburdu kuşadan komutanlara anlattı. Te-

9. Şükr-i Bitlisi a.g.e., v. 195 a-6.

laşa kapılan komutanlar dediler ki, nasıl olsa baş gidecek. Çünkü İslâm Felsefesinde

Ölüm iki değil birdir cihânda
Döşekde ölme kanda kanda kanda (10)

Hiç olmazsa kaza yolunda ölelim dediler.

Dediler çün ölmek imiş âkibet
Olalım gayret yolunda yek-cihed

Her yönden kaleye saldırdılar. Bunun üzerine kaledekiler, kaleyi teslim ettiler.

Surh-i Ser gördiki Rûmî pehleyân
Kodılar gayret yolunda baş-u-cân
Bizzarure aczü izhâr itdiler
El amân deyüdin ikrâr itdiler
Aldı âhir ol hısârı ehl-i Rûm
İtdiler tiğle ol pûladı mûm
Hem kilidi karşı vardı servere
Kim musahhâr oldı Hayber Haydara

Üç kiliselerden sonra sınır denen yere geldiğinde Bayburd ve Kığı kalesinin fethi haberi geldi. Yavuz Bayburdu bir sancak yaptı. Trabzon Karahisar, Canik, Aberbeycanı ve diğer şehirleri oraya bağlayıp Mir-Ahur başı Bıyıklı Mehmed Paşaya verdi (11).

Kemal Paşa-Zade de bu konuda şöyle der: Selim Tebriz dönüşü çoban köprüsüne kondı. Bu esnada Faik Beyden, Bayburd kalesinin fethi haberi geldi. Bu hadisenin esası budur ki, Tebrize giderken Bayburdun fethi düşünülüp, Faik Bey bir mikdar asker ile oraya gitmişti. Osmanlı'nın mülâhideyi nasıl kılıçdan geçirdiği kale sakinlerinin kulağına gitmişti. Çaresiz aman dileyip, Sultanın himayesini kabul etmişlerdi. Böylece katliâm, talan ve yağmadan kurtulmuşlardı. Sultan Emir-i ahır olan Bıyıklı Mehmed Paşaya, Karahisar, Bayburd ve Trabzonu birleştireb, verdi. Mahall-i ihtimam ve Serhaddi-i memâlik-i İslâm olmağın bölük halkından beş-yüz adem bile konulub top-u-tüfeng ve fihâm-u-zenberekden muhim ve lâzım olanlar görüldü.

10. Kemal Paşa-Zade, a.g.e., s.

11. Celal-Zade a.g.e., v. 1056-1066.

Yalnız Hoca Sadeddin Efendi II. 284 de Bayburd ve Kığı Kalelerinin anahtarlarının Çin ağlında geldiğini söyler.

Çün aldı Hân-ı azam Bayburdı
Virir ol mir-i serdâra o yurdu (12).

İspir'in fethi içinde Kemal Paşa-Zade, Yavuz Tebriz dönüşünde çoban köprüsüne konduğunda, Gürcistan emîri Mirza Çabuk pek çok yiyecek ile İspir kalesinin anahtarını gönderdi.

Bir mısra ile kaleyi şöyle anlatır :
Kıla' içinde bâz-isperidur (13).

Kemahın Fethi : Kışı Amasyada geçiren Sultan, evvel-baharda Kemah kalesinin fethine niyet etti. Kemah alınmadan, Bayburd ve Doğu Anadolu'nun elde tutulması zordu. Sultan dağılmış olan askere her şeyiylé hazır olmaları için emir verdi. Tokat kalesinden de 2 top getirtti. 921/1515 yılı R. evvelin 5. günü Amasyadan çıkılıb Kemah tarafına yöneldi. Çok kalabalık olan ordu mesafeleri katedib R. ahirin 5. günü kemahın etrafına kondılar. Ordu ile ol taraflar nümüne-i arsa-i Arasat oldu. Asker-i zafer-pîşe ve dilâverân-ı feth-endişe ile sahrâ-vü-cibal mâl-â-mâl oldu. Kemah kalesinin kuleleri dağa, bârûları göğe benzerdi. Bârûları arşa denkti. İçerisi Evbaş-ı Kızılbaş-ı Mezâhib-hırâş ile toptolı hendeklerin çıkma ihtimali olmayan helâk çukurlarıdır. Asker gelib etrafını çevirdi. Her iki taraf bir birine top, tüfek, ok ve yayla saldırdılar. İçerüde mülâhide şürîde-hâl-ü-dem-beste, sademât ceng-i dilâverân ile sersem-ü-serâsime ve hasta olub, kale başlarına zından hisâr kendülere mahbes, tâkatları nâ-tüvân oldu.

Celal-Zâde nazım halinde de şöyle der :
Göründi gözlerine ka'â zindân
Kıyamet koptı gûyâ her ân
Hisâra yağdı bârânı tûfengin
Derûnen âteş atdı nârı cengin
Yuvalıklar hisâra şöyle üşdi
Ne denlü surh-ı ser varise düşdi
Kuruldu toplar kopdı kıyâmet
Kızılbaş üstüne düşdi şâmet
Kızılbaş uğradı muhkem belâyâ
Uçurdular bedenler heb hevâyâ

Nihayet hisar fethedildi. Burçlara ve bârûlara Osmanlı bayrakları dikildi. Kızılbaşın malları ve menâllerini yağma ve gâret eyle-

12. Kemal-Paşa-Zade, a.g.e., s. 124-126.

13. a.g.e., s. 124.

diler. Bî-nihaye toyumluklar olub, cümle tevâbi-u-Levâhıkıyla meftûh-u-musahhar oldu. Böylece Kemah ve civârı Osmanlı topraklarına katıldı. Sultan askere bahşışlar ve inâmlarda bulundu. Etrafa fetih-nâmeler gönderildi. Kemahı Müstakil sancak yapıp Karaçın oğlunu verdi. Mutemed, Kadı, dizdâr ve muhafızlar tâyin edildi.

Kemâh oldu evcin sedd-i sedidi
Ol idi Milk-i maşrıkın kilidi
Ana tâbı olan yerler tamâmı
Kemâlınden bulub hüsn-i nizâmı
Muti oldu ser-â-ser cümle halkı
Giderdiler gönülden buğz-u-dalkı
Musahhar oldu haylı mülk-ü-iklîm
Bulub fermân-ı şâhı izz-ü-tazîm
İrüb Hakdan inayet-i amîme
Memâlik oldu Rûm üzre zamîme (14).

Memâlik-i Türkmâniyenin Fethi :

Memâlik-i mahrûse-i hâkâniyye civârında vâki olan memâlik-i Türkmâniyye ki vâsi ve ma'mûr memlekettir. Bir cânib-i vilayet-i Arabistan, bir tarafı Diyarbekr ve Azerbaycâna muttasıldır. Ol diyârda kadîmden hâkim-ü-pâdişah olan Alaüddevle ki zâtında muhil ve hilekâr kimesne olub, bir cânibden vilâyet-i Rûm havâkini (Osmanlı) ile munafıkâne üslûb üzre münasebet eyleyüb, bir cânibden selâtin-ı Mısır ile müvâfakât-u-ülfet tutub, belki ekseriyâ elinde olan memleketde hutbe ve sikkeyi Mısır Sultanı adına okudub, hakikat üzre onlara tâbi geçünürdi, diğerk yöndende Azerbaycan ve Diyarbekr hâkimleri olan (Safaviler) ile dost olurdu.

Kemahın fethinden sonra Yavuz buna mektub yazıp durumu izah etti ve onu itaata çağırıldı. Fakat buna kimse kulak asmadı. Yavuz Trabzunda iken Alaüddevleye Emmim diye hitabiderdi. Fakat o Sultan Ahmede mâyildi. İşte Selim 921/1515 de R. ahirun 26. günü Sinan Paşayı 10 bin askerle Alaüddev'le üzerine gönderdi ve kendisi de yola çıktı. Alaüddevle ile karşılaşub onu yendi ve başını da kestirdi.

Hasâret irdi ceş-i Türkmâne
Nişâne oldılar tîr-ü-kemâne
Alaüddevle'nin başı kesildi
Kemnâ-ı devleti sındı yasıldı

14. Celal-Zade, a.g.e., v. 155a-158a.

Ordu gelib Göksun çayırına konduğunda fetih müjdesi ve Alaüddevle'nin oğulları ve Adamlarının başları geldi. Buraların idaresi Şehsüvar oğlu Ali Beye verildi. Sinan Paşa'ya bol ihsanlar oldu ve vezir-i Azam tayin edildi. Karaman ve Rum askerine icazet verildi. Utağ-ı hümayûn Kayseri taraflarına gidib oradan Kostantıyye taraflarına teveccüh eylediler (15).

Şükri, Yavuz'un Sinan Paşayı Alaüddevle üzerine gönderdiğini üç sebebe dayar.

1— İran seferine benimle gelmediği gibi, bir oğlunu da göndermedi.

2— Yardım etmediği gibi rahat da durmadı. Duasını bile bizden esirgedi.

3— Benim düşmanımın bir oldu, özür dileyib tebrik etmedi. Daha önce de Rum'la Şam'ın arasını açdı.

Biri dahi bu ki çün yâr olmadı
Durduğu yerde hevâdâr olmadı
Dutalım kim yokdur anda tîr-ü-tığ
Bir duâsın niçin itdi ol diriğ
Ol seferde bir mübârek bâdi ol
Gösterib tez itmedi efsâdı ol (16).

Diyârbekr ve mülhakâtının Osmanlı'ya ilhaki :

O bölge Ümerası arasından Hacı Rustem dimekle maruf ehli sünî ve müslümân olmağın mukaddemâ Şâh İsmail elinde mezbuh-u-kâtil olub vilâyet-ü-memleketin anlar zabtmişlerdi. Yavuz Sultan Selim Çaldıran'da Şah İsmail'i yenib, Tebriz'i fethettikten sonra birçok beyler ve Emirler, Selim tarafına meyletmişlerdi. «âsitane-i İslâm-âşiyânâ ilticâ itmişlerdi» Mezkûr Hacı Rüstem'in pir Hüseyin adlı bir oğlu vardı. Kahraman dindâr ve izzetli bir yiğit idi. Her şeyin Yavuz tarafına geçtiğini ve devrin onun devri olduğunu görerek, gelib onun yanında olmayı kenduye devlet-ü-saadet addetmişdi, gelib onun turabına yüz tutub, kapılarında kul olmak istedi. Onun iltifât-u-riâyetleri ile şanını yüceltmek istedi. Bu durum Yavuz tarafından bilinerek atası Hacı Rüstem'in mülkü kendine verildi. O da memleketi korumak için elinden geleni yaptı. Böylece ülke düşman ve taarruzundan sâlim oldu.

15. a.g.e., v. 158a-163b.

16. Şükri, a.g.e., v. 115a-116b.

Bunun üzerine etrafta olan diğer beyler de yer yer gelib itaat ettiler. Hasseten Memâlik'in evsat-u-ayâmı ki gayette şerif-ü-nefis olub, Bitlis dimekle meşhurdur. Âb-u- havâda bî-misâl-ü-bi-bedel âhâlis-i erbâb-ı din ve ehl-i Sünnet ve cemaatten, eşref-i kabâil ve müslîm'n idiler. Ol zamanda hâkim ve vâlisi olan ŞEREF Bey ki, emîr-i zî-şan-ı nâmdâr, seci' ve bâhiru'l-burhân olub, Ümerâ-i Kürdistan'ın eşca' ve akvemi, vâliyân-ı memalik-penâhun şeref-râz-u-akdemi idi. Südde-i saâdeti, fuzalâya ma'den-û-menba', atabe-i vâlâsı, ulemâya mesned-ü- mecma' idi. Husûsâ Fâzıl ve kâmil âllâme-i asr, ve zübde-i efâzıl, umde-i erbâb-ı takdîs, adîmül'-em-sâl, Mevlânâ İdris ki, Şemme-i fadâyıl ve kemâlâtı mezkûrdur, dide-i insâf ile nazar itdiler... Yer yüzünde Selim dergâhı gibi muazzez-istan olmaz. Lâ-cerem ol dergâh-ı muallaya ve bârgâh-ı a'lâya, izhâr-ı ubûdiyyet ve îsâr-ı âsâr-ı rakıyyet idüb, müşârûn ileyh İdris atabe-i ulyalârına mulâkî olub, muzâfât-ı Diyarbekr'den, kilâ'-ı hasîneden sekiz edeğ burûc-ı bülend ve bârûy-ı felek- peyventden, kal'aların miftâhları ile ashâbı atabe-i ulyâya itaat-u- inkıyâd eylediler. Padişaha düşen iş oraya bir emir göndermekdi. O zaman komutanlar arasında ileri gelen Biyıklı Mehmed Paşa vardı. Becerikli, doğru, dindâr, kahraman bir kimse idi. Sultânın onun her yönden iyiliklerine itimadları vardı. Emretti ki Diyarbekr ve havalisindeki eyaletleri ona verile. Buna göre ferman, hilat ve hertürlü hazırlık görölüb gerekli asker de ayrılarak Medine-i Âmide (Diyarbekr) yetişdüler. Medine-i Âmid ki Me'vâ ve menzil-i Murâbitlu- Mucâhiddur. Bir hisâr-ı hasîn-üstüvâr bir sûr-ı 'asîru'l-mürûr ve su'ûbet-medârdır ki, misâli ma'dûm ve nâ-yâb; nazîri nâ-ma'lûm; burûc-u-bârûları, bî-hisâb; nehr-i şatta havâle olan tarafları hod ser-efrâzide, hem-'inan-ı sehâb; bünyânı, metîn esâsı, ka'r-ı zemînde, cebel-i sengin üzre binâ-yı mebsût ve mefrûş; burûc-ı felek- sakfı, zî büyût-ü-nukûşdur...

Paşa gelib oraya hakim oldu. Bir Kadı tâyin ederek şerâyi-i din-ü-İslâm mer'î, üslûb ve kavânîn-i memâlik-i Osmaniyye mec-rî ve mahmî kılndı. Ana tâbi olan kilâ ve husûn cümle mazbut-ı asker-i zafer-müşhûn olub, Ümerâ-ü-memleketün selâmet-i Din-ü-İslâm üzre olanları, cümle tâbi ve metbu' olub il oldılar (17).

Kala-i Mardîn : Âmide garîb olan Kala-i Mardîn ki, Mardîn illerinde kalub, ahâlisi itâat-u-inkıyâd itmediler. İsyân ve tuğyân üzre oldılar. Mehmed Paşa tarafından ol hisâr-ı bülend-i kûh-mâ-

17. Celal-Zade, a.g.e., v. 163b-166a.

nendîn fethi ve istihlâsı için sâikasâz ve sen-endâz, âteş-efzûn, sayha-dem, kıyâmet-âvâz, kal'a-kûb darbezenler ve toplar ile bir mikdar niheng-hurûş-ı cevşen-pûş, bark-savlet, radheybet, gulgu-le-âşub ve genz-pûşe, velvele-peydâ ve rezm-endişe yeniçeriler ile asker-i feth-eser, dilâvrân-ı şîr-peyker gönderildi. Varub kala içinde olan ŞAHİLER (Şah İsmail taraftarları) dokuz ay mikdârı Leyl-ü-nehâr ceng-ü harb oldu. Ahir inâyet-i Hakk ile- Hakk celle ve alâ-hübûb-ı nesim-e zaferberle çarag-ı devletlerini harâb itdiler. Fütûhat-ı ilâhî yüz gösterib, Kala-i mezbûre dahî feth-ü-teşhir olunub, Kadı ve dızdâr tayin olundu. Andan gayrı ol diyarda olan kı-lâ-u-husûsundan Musul ve Ruha (Urfa) ve Ergani ve Palu ve Tavak ve Kerkük vilayetleri Osmanlı milkine katıldı.

Bunu duyan Şah İsmail Ustacluğlu Mehmed Hânın kardeşi Kara Hanı Diyarbekr üzerine gönderdi. Yavuz da, Karaman Beylerbeyi Hüsrev Paşayı askeriyle orduya yardıma gönderdi. İki asker Amide yakın bir sahrada buluşdular; çok çetin bir harb oldu. Kanlar sebîlde Seyl olub cûy-ı hûb-ı mamend-i Nil idi. Her taraf cesetlerle dolmuşdu. Nihayet harb Osmanlının galibiyeti ile bitdi. Celal-Zade düşmanın durumunu da nazm halinde şöyle anlatır :

Düşüb hâke kırıldı çok Kızılbaş
Gaza için zırhlar dökdiler yaş
İderler gerçi da-va-yı velîlik
Hezimetmi olur şân-ı 'Alîlik
Anunçün ismi olmuşdur Kızılbaş
Görünür tenlerinde çok kızılbaş
Yakalar yırtuben çâk oldılar heb
Döküldüler kamû hâk oldılar heb (18).

Şükri, bu savaşlarda Şahın askerinin içinde kimlerinin olduğunu ve savaş felsefesini bize şu iki beyti ile çok güzel bir şekilde anlatmaktadır.

Kırmızı tâc ile toldı ma'reke
Kimi varsak, kimi Mentеш kim Teke
Dutdı yek-ser gökyüzün şarkî sipâh
Elde tığ-u-dillerinde ŞAH, ŞAH (19).

Faydalandığı kaynak itibariyle, babası Hasan Camın hatıralarına, İdris, Kemal Paşa ve Şükri'ye dayanan Hoca Sa'deddin Efen-

18. a.g.e., v. 166a-168a.

19. Şükri, a.g.e., v. 136b.

di ise olayları daha detaylı olarak vermektedir. Maalesef Kemal Paşa-Zade'nin Yavuz'un Amasya'ya gelişinden sonra ki kısım bugün elimizde mevcut değildir. Fakat pek çok kaynağımızın ana menbağı herhalde odur.

Şimdi Hoca Efendinin Tâcuttevärihinin ikinci cildinden bu konuları vermeye çalışalım :

Bu günkü Doğu ve Güney Doğu Anadolumuzun büyük bir kısmı, Kızılbaş yönetiminde olan, Azerbaycan, Diyarbekr ve Bağdad arasında adeta bir kısıpaca alınmışdı. Hepsi haşına buyruk yaşamayı seven insanlardı. Kelime-i tevhidden başka aralarında bir konuda anlaşamazlardı. Sürekli olarak birbiriyle çatışma halindediler. Bunu fırsat bilen Şah İsmail, bu yörenin beylerinden pek çoğunu, çeşitli yollarla elde iderek emri altına almışdı. Ama halkı sünni ve pâk mezheb olduğundan bir türlü Şahın idaresini istemiyorlardı. Bölgedeki tarikat şeyhleri de aynı durumda idiler.

İtâatkerden-i Ekrâd feth-i kala-yı Âmid :

Kılâl-ı cibâlde istiklâl üzere mecbül olan tâife-i Ekrâd ki, her biri davâyı infirâd itmeğle ref-irâyet-i istibdâd idib, kelime-i Tevhidden gayri bir emr üzere ittifâk itmeyüb birbiriyle dâima şikâk üzere olmağı adet idinmişlerdir. Memleketleri Kızılbaş tasarrufunda olan Aberzaycan, Bağdâd ve Diyarbekr meyanında vaki olmağın bugüne ihtilâf ve fakd-ı i'tilâf ile Kızılbaş ile mukâvemete iktidarları olmayub hâh-u-nâ-hân ol gümrâh-ı dalâlet-penâha itâata mecbur olmuşlardı der. Ve özetle şunları söylüyor :

Bu insanlar daima bu hainlerin elinden kendilerini kurtaracak bir kimseyi bekleyib durmakda idiler. Sultan Selim'in Tebriz zaferinden sonra ümidini tamamen ona bağlamışlardı. Bunu bilen Yavuz, o yörece çok sevilen ve kendisinin de çok sevdiği Mevîânâ İdris-i Bitlisi'yi, her türlü yetki ile Tebriz'den dönüşde Merende çayırına geldiklerinde bu yörelerin fethine gönderdi. İlkönce, Urmi ve Eşni, Erbil, İmadiye, Cezire-ı Ömeriyye (Cizre), Siirt, Bitlis Hizan ve Hısnıkıf (Hasankeyf) kalelerini ve beylerini Osmanlı'ya bağladı. Bunların yurdları Şah'ın ellerinden aldığı beylerine verildi. Meselâ Melik Halil Eyyûbî Hısnkeyf kalesinin hakimi ve Şah'ın kayınbiraderi idi. Fakat Şaha boyun eğmediği için memleketi elinden alınıp Uçtaçlı Mehmed Hana verilmiş ve kendisi de hapsedilmişdi. Bitlis Emiri Emir Şarafeddin'in yurdu da elinden

alındığından, o da kaçıp Yavuz'a gelmişti. İşte bunların eski yurd-
ları ve itibarları geri iade edildi.

Muş ve Ahlat kışın çok zor şartlarında kurtarıldı. Ama pekçok
yiğidin eli ayağı da soğukdan dondu.

Sason hakimi olan Ali Bey'de Herzen () memle-
ketini Kızılbaşın elinden kurtarmıştı.

Diyarbakır civarında olan Atak Kalesi ve Meyafarikin şehri
de o bölgenin ileri gelen Seyyid ve Şeriflerinden Ahmed Bey zurki
tarafından, Eğil Kalesi de adamlarından Kasım Bey tarafından
Osmanlıya katılmıştı. Palu, Cizre, Musul, Erbil ve Kerkük ile ay-
nı şekilde ilhak edilmiştir.

Bu beyler birleşerek İdris-i Bitlisi ile Diyarbakır kalesini ku-
şattılar. Şehir kolayca teslim oldu ve Ustacoğlu'nun adamlarını şe-
hirden kovdular. Durum Amasya'da olan Sultana bildirildi. Yavuz,
İdrisi ve yöre beylerine teşekkür edip, hediyelerle birlikde istima-
letnameler ve menşurlar yazıldı, İdris'e geniş yetkiler verilerek,
taltif edildi.

Bunun üzerine Şah İsmail Diyarbakırli tekrar ele geçirmek
istedi. Ustaçlı Mehmed Hanın kardeşi Kara Han'a emretti. Urfa
hakimi Durmuş Bey Mardin, Hasankeyf, Harput ve Ergani'de olan
adamlarını da ona katdı. 5000 kişi ile geldiler. Diyarbakırli kuşattı-
lar. Halk teslim olmadı diretti. Fakat çözülme olabilir endişesiyle,
İdris-i Bitlisi aracılığı ile Amasya'da olan Sultan Selim'den yar-
dım istediler. Yavuz, aslen Diyarbakırli olan ve oraları çok iyi bilen,
Dergâh-ı Âlî müteferrikalarından yiğit Ahmed'i (Hacı Yekdâ Ah-
med) bir grub askerle Diyarbakır'ın yardımına gönderdi. İdris-i
Bitlisi'ye padişahın mektublarını da getiren Ahmed geldi. Kara-
han'ın askerlerine bir baskın yaparak, Rum kapısından şehre girdi.
Bunun üzerine Şah İsmail Kara Han'a yardım için eski Hizan Be-
yini, Kürd Halid'in oğullarını Adilcevaz ve Erciş Beylerini gönder-
di. Sonuçta yine Kızılbaşlar hezimete uğramışlardı. Fakat durum
kritik olduğundan İdris- Sultana tekrar mektup yazıp yardım iste-
di. Sultan Dülkadirli memleketine saldırıdığından, yardım yap-
manın çok zor olduğunu ve yanındaki askerler ve yöre halkı ile ka-
leyi korumalarını İdris'e bildirdi.

Dülkadirli memleketi fethedildikten sonra padişah derhal Bı-
yıklı Mehmed Paşayı Diyarbakır'e gönderdi, Amasya ve Sivas San-

cak Beyi Şadi Paşa 500 süvari ile Mehmet Paşaya katıldı. İdrisi'de, Çemişgezek Falu, Çapukçur, Bitlis, Hısınkeyi, Hizan, Cizre, Sason Beylerini on bin askerle Paşaya yardıma gönderdi. Kale halkına da posta güvercini ile paşanın ve kuvvetlerin gelmekte olduğunu bucaırdı. Ordunun geldiğini duyan Karahan kuşatmayı kaldırarak Mardin tarafına çekildi, gitti. Karaköprüde konmuş olan İslâm askeri de 920/Şaban/Eylül/1515 de Diyarbekr'e girdiler. Şehir sevince gark oldu.

Fakat düşmanın Mardin'e gittiğini bilen Paşa onun ardına düştü, oradan da kaçdılar; Sencar ovasına doğru gittiler. Fakat Mardin kalesini muhafaza için bir kısım askerini orada bıraktılar. Mehmed Paşa gelib Cusukda kondu. İdris ve Melik Halil Eyyubi, mahallı beyler ve askerlerle Mardin önüne geldiler. İdris mahallı beylerden birini kaleye elçi gönderdi. Onlar da ileri gelen Seyyidlerden Nusaybinli Ali'yi elçi olarak İdris'e gönderdiler. Anlaşma neticesinde kale teslim oldu. Ne kadar Kızılbaş varsa hepsi teslim edildi.

Fakat bu arada Şadi Paşa ile Bıyıklı Mehmed Paşa arasında anlaşmazlık çıkmışdı. Şadi Paşa Amasya'ya döndü. Mehmed Paşa İdris ile bir kaç gün orada kalıp sonra Amid tarafına geri döndüler. Askerin çoğu Şadi Paşa ile gitiğinden, Paşa gerekli askeri Mardin'e bırakamadı. Ama yöre için gerekeni yaptı. Bu arada sencar çölüne kaçmış olan Kara Han tekrar gelib Mardin'i aldı ve Şah İsmail'den de yardım için Tebriz'e ulak gönderdi.

Sadi Paşa'nın tutumu ve sebep olduğu netice gerek Bıyıklı Mehmed Paşa ve gerekse İdris-i Bitlisi tarafından Sultana yazılmıştı. Bunu duyan Sultan Şadi Paşa ve ona uyanları derhal cezalandırdı ve bu defada oraya Karaman Beylerbeyi Hüsrev Paşayı Karaman ve Anadolu askeri ile gönderdi. Kapuca halkı ve yenice-rilere de Sinan Ağa ve Balı ağa baş oldu. O yıllarda Amide gidış ve geliş Harput, Ergani yolu ile oluyordu. Bu kaleler ise düşman elinde idiler. Bunların alınması çok gerekli idi. Çerkes Hüseyin Bey Harput muhasarası için görevlendirilmiş idi. Kaleyi alama-mıştı ama, iline ve boyuna hakim olmuşdu. Kemah hakimi olan Karaçin oğlu Ahmed Beyin teklifi ile kale kuşatıldı, üçüncü gün-de alındı.

Yevm-i sâlisde kala fetholundu
Burcu râyât-ı nasrla toldı.

Şah İsmail'de Karahan'a hayli yardım göndermişti. Bunla Hasankeyf ile Mardin arasında bulunan Kerh de oturub Âmide varacak yolları kesdiler. Bu arada Bıyıklı Mehmed Paşa bir hata işledi. Çerkes Hüseyin Bey'le Sarı Kaplan ve Mehmet Ağa ile 2000 askerin düşman tuzağına düşüp ölümüne sebep oldu. «Garipler ama gibidir» sözünün doğruluğu çıktı.

Bu olaya çok üzülen paşa derhal harekete geçti. Birecik tarafına çekilen düşmanı Koçhisar yakınında Dede Kırgın Şah arasında yakaladılar.

Osmanlı ordusunda yörenin şu beyleri vardı. Melik Halil Eyyübi, Sason hakimi Mehmed Bey Şirvan Beyleri, Eğil hakimi Kasım Bey Bitlis hakimi Şeref Bey Nemran hakimi Davud Bey, Atak hakimi Zurki Ahmet Bey, Süleymanlı Şah veled Bey, Çemeşgezek hakimi Piri Hüseyin Bey, Arapgir hakimi ve pekçok Dulkadirli Beyler vardı. Düşman perişan oldu. Kara Han katledildi. Şahın kızkardeşi olan hanımı zorla kaçıp Tebriz'e yetti. O yörede olan kalelerden Çermük, Kemah, Urfa (Ruha), Musul, Sencar, Telafer, Ergani, Siverek, Birecik, Urmi, Eşni, Çemişgezek, Arapgir kaleleri Osmanlı topraklarına katıldı. Durum padişaha duyurulduğunda, padişah Diyarbekr beylerbeyi olan Bıyıklı Mehmed Paşaya ve İdris-i Bitlisiyye, fermanlar göndererek, yöre beylerine eski emaretlere ve mevkileri aynen verildi. Ayrıca yörenin ihtiyacı için 25 yük akçe 17 sancak, 500 hilat gönderildi. İdrisiyye gerekli işler ve durum izah edildi.

Fakat Mardin'in alınması Mısır seferi nedeni ile tahakkuk etmedi, ancak Mısır seferi dönüşü Haleb'e gelindiğinde Mehmed Paşa Mardin'in fethine gönderildi ve 922/ tarihinde Mardin ve civarı da Osmanlı ülkesine katıldı. İşte bu toprak asırlardır Türk toprağı olarak bizimle birlikte yaşadı ve ilelebet de Türkiye Cumhuriyetinin bir parçası olarak kalacaktır. Kimsenin toprağında gözümüz olmadığı gibi hiç bir kimseye verecek bir avuç toprağımız da yoktur. Ve inşallah olmayacaktır. Buralar bizlere bütün şehidlerimizin emanetidir ve bu topraklar onların kanı ile yoğurulmuştur (20).

20. Hoca Sadeddin Efendi, Tacü't-Tevarih ,II. s. 299 v.d. (Ayrıca İsmet Parmaksızoğlu Teh. cilt 5), İdris-i Bitlisi, Selim-name, v. Selahaddin Tansel, Yavuz Sultan Selim İstanbul 1969.